

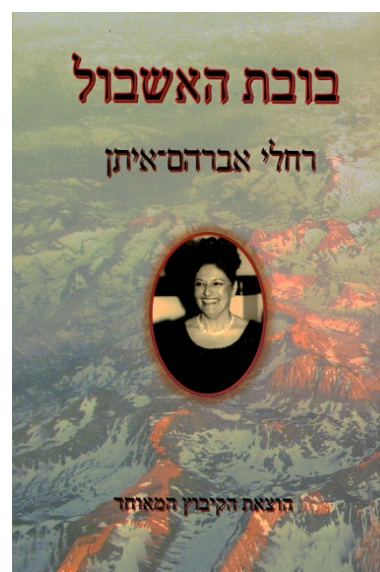
ליריקה ואפיקה במחיצה אחת

בספר "בובת האשכול" של רחלי אברהם-איתן

(הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2014)

פרופ' הלל ברזל

התפרסם ב"האומה", גיליון 197.

ספר השירים **בובת האשכול** הוא דוגמה טובה לפריצת דרך מתוך שליטה באופני מבע מרובים, תוך הקשבה דרוכה לכל מה שהמסורת עשויה להעניק.

הספר מצטיין במראה פוסט־מודרני, בחידושים ובהפתעות ואף במתן שמות מתגוונים לשירים. השמות מופיעים בייחודם, כך למשל "בובת האשכול". שם הספר כשם השיר הפותח וכמלות המפתח שבו.

בובת האשכול משמשת סימבול לילדות במשפחה ברוכת ילדים יצירתיים. ליעלי, חברה מגן הילדים של המשוררת, הייתה בובה שנרכשה בחנות, בובה, שענייה נעצמות כשמשיכים אותה, ואילו למשוררת בילדותה היו בובות, שהכינה כמו ידיה מקלחי התירס, כאשר מתפרחת האשכול קלעה ל"בובותיה" צמות זהובות:

"צמות קלעתי מחוטי העלי של זהב תפוחות האשכול / הגולשים ברפיון / על כתפי הקלח / נפתתי בקן עֲדֵנֵת ילדות / נִשְׁשִׁיית ראשונה / כְּפִיגְמָלִיּוֹן בְּגִלְתִּיאָה".

בובת האשכול, מעשה ידיה, לא עצמה עיניה, כשניסתה להשכיבה. אך היא קישטה אותן בציירה עליהן פרחים לבנים וסגולים, כפרחי שמלת אחותה היפה הנערצת עליה, ממנה נאלצה להיפרד בשל מותה ממחלת הסרטן.

היפה מופיע כמוטיב ראשי המכונן את השיר ונכרך בתהליך ההתבגרות של הילדה הדוברת בשיר:

“הִיָּה גּוּפִי כְּתִפְרַחַת בְּאֶשְׁבּוֹל / וּפְנִים יְפוֹת בְּצִיפַת הַתְּשׁוּקָה שֶׁל נְרָקִים וְאֶקוּ / הוּ, אֶקוּ / יְלֵדוֹתַי
הַמְּאַחֲרַת שֶׁהוֹרִידָה פְּתָאִם” (“בובת האשכול”, עמ’ 6).

לתיאור מתווספת דמעה בעיני הזכוכית של בובת חלון הראווה, שנרכשה עבורה בגיל מאוחר. הדמעה היא של הדוברת, שנזכרת בבובת האשכול של ילדותה, ומושלכת בתהליך של פרויקציה אל עיני הבובה. השם אקו מופיע במעבר מן המיתוס היווני אל ההווה בתרומה לדמותה של האני השרה ובהתחברות להוויה רגשית, כמו גם גליתאיה בהקשר לבובת האשכול, שיצרה הילדה הדוברת בשיר. העיניים העצומות הן כנבדל מן השגב הפורץ גבולות בהתגלות נבואית. אקו מופיעה ברמיזה להד; התעצמות הקול תוך כדי אובדנו במרחב, וכדין הבבואה המכפילה את נרקיס ביופיו ומכלה אותו.

ספר השירים שלפנינו הוא דוגמה טובה לפריצת דרך מתוך שליטה באופני מבע מרובים. הצורות בספר רבות ומתגוונות, אך התכלית היא אחת. תכלית המשוררת להגיע לשילוב מותאם בין האני הלירי, המתוודה, הנתון למצוקותיו, לסגוליות חוויותיו לבין האני המתאר, המתרשם ממראה עיניו ומשתאה מן הסובב אותו. המופנם והמוחצן מתגלים בהרמוניה של יצירה וחדוות שירה. הזרימה היא מן האישיות רבת המרץ וכוח ההתרשמות אל המילים המעצבות, המעתיקות רשמים ניידים והופכים אותם לסימנים ניחים. כמיהה בלתי נלאית להפוך את החולף לחלק ממורשה פיוטית לדורי דורות.

קל לחוש בהערצה לציור, שתפקידו דומה ביצירת גשר בין העין, הבוחרת נקודת מבט בהווה כראויה להנצחה. כך שולבה התמונה של האחות, ברוריה מדמון ז”ל, בצילום אמנותי, שצילם פרופ’ רוני אלוני. הצילום כמוטיב משתלב לכל אורכו של ספר השירים, כמיטיב עם השירים, מכוחה של אהבה, וכעולה בקנה אחד עם הסתכלות פנים, לתוך הנפש המתמזגת עם רשמים מן החוץ. החיבור המתמיד של ליריקה, כהשתפכות נפש לאפיקה הנתונה להתרחשות חוץ, הופך לסימן היכר מובהק של ספר השירים החדש של המשוררת. התכלית העליונה נשארת אחת: ההתאמה ההרמונית בין מבע לחוויה, בין מושג למוצג, בין סובייקט לאובייקט.

בשיר אחר, במבט גבוה לאלוהי העננים, זרמת הלב מתרחקת מלב הווייתה ומתקררת. התשוקה הגדולה היא לגעת, לחוש, לנשום, לראות, לרדת מן הפסגה אל עמק תודעת־הזולת. ההתפעמות מן היפה באהבה נבדלת מן האהבה כשלהבת יה וכרשפי אש וזוכה לביטוי של שלוה, לתמונה של צמיחה, ענף יציב באמצע הלב, רגיעת העץ אחרי שלכת. היונים כסמל לאהבה ולשלום, יונים לבנות וכנפיי־ענן, סוגרים את המרחק בין עיר המכבים מודיעין לבית־המקדש. חופת זהב מלכדת את האוויר בין האוהבים. מזמור בין העצים מרקיד את הכתלים, צללים וצלילים, ממלא את חלל הלב שירה. “קִרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ מְרַפְּכֹת אֶת סִלְעֵי הַגּוֹף”, הגוף המתמסר למגען ומתנוועע כזנב הכלב הנרגש ונרגע כים (“רוחות פְּנִים”, עמ’ 22).

ליריקה מעודנת מתפשטת לתוך התיאור של הסוכב ומכתירה את ההתרחשות בכתר של יופי ("ברית חדשה", עמ' 26):

"וְהַבְּטָתִי בְּלִבְנָה וְנִמְלֵאתִי כְמוֹתָ / שְׁמֵלֶת אֹר לְבִשְׁתִּי / וְאַבְיוֹן בְּחִיּוֹן לֵב לְהַצְמִד כְּצֵל / לְהַשְׁתַּקְפוֹתוֹ בִּי".

וכך בהתעצמותו של האני לנוכח מראות מתחלפים מחושך לאור ("החלמה", עמ' 31):

חֲלוֹמוֹת כְּבוֹעוֹת סְבוּן / מִתְּפוֹגְגִים אֶל הַלֵּא־כְלוּם. / מֵאוֹר הַלְּיָלָה הַזּוֹהָר בְּחֶדֶר / קִיצוֹתֵי אֶל בְּקָר
חֲשׂוֹן / בְּחִשְׁרֵת־עֲנָן. / הַדְּלִקְתִּי נְרוֹת לְשִׁמְשֵׁם אֶת הַיּוֹם / אֶתְחַזְּתִי בְּקַבִּים לְהַלְךְ בְּחֶדֶר / לְהַנִּיעַ אֶת
הַפָּאָב / לְהַזְרִים חֲמָצָן לְבָרֶךְ / הַתְּפוֹרָה בְּחוֹטִים קְשִׁים. // מְחַר יִפְרָמוּ הַקְּשָׁיִים.

השער השני "לזכרם" מוקדש ברובו לשירי אבל. הוא פותח בשיר אלגיהגותי, בלשון יחיד המתחלפת בלשון רבים. הזמן הכרונולוגי בניגודיו קיים משעת בראשית: "נִיְהִי עָרֵב נִיְהִי בֶּקֶר". יחד עמו נמצא הזמן האנושי, קצב הלב, מערבולת נפש רב־כיוונית, עבר ועתיד בעצירות פתאומיות, תחנות זמן באיכות רגשית נסערת, ימי חסד ומצולות עצב. החורף "קוֹפֵץ לְתוֹךְ הַקֵּיץ". מחזור העונות חדל מלהיות משענת להתמצאות בחילופי מועדים מחזוריים. מתגלית מהותו של זמן אלוהי, בסוד הנצח: היה, הווה ויהיה הכלולים בהווה ובשם ה' המקודש.

השיר נחתם בנחמה: אם נביט מבט למרום, שוב לא יהיה צורך בזמן המאורגן. ערבובי זמן יהיו מקור של שמחה "עַד לְאַחֹד הַהִיָּתָנוּ בְּנֶצַח" ("זמן", עמ' 33). זוהי שעת החלוף, שעמה באה ההתוודעות לכל הזמנים.

שמונה־עשר שירי אבל מספרים את סיפור מחלתה ופטירתה של האחות ברוריה. הליצן בבית החולים האיטלקי, מקום שממנו הרוב לא שבים, בתפקידו להצחיק ולשעשע – החולה, שקשה לה לראות את אוהביה עצובים, היא זו שבמקום הקודר האפוף מוות סביב, דואגת לעודדם ולהצחיקם. הקהל מקיף את מיטתה אהבה ותחינה: "הַשְּׂאֲרֵי אֶתְנוּ", והיא אכן נשארת לתקופה קצרה, ואחר־כך מבקשת מאוהביה ללכת ושלא ייעצבו בלכתה.

האני הלירי של המשוררת, בניגודי מציאות מקצה אל קצה: חופת האינסוף, חופת המוות, שבאה לאסוף את האחות, ובאותה עת חופת האושר של נישואי הבן. דמעות חנוקות בגוף שטוף אור: "מְמַצוֹלוֹת הַעֵצָב בְּדוֹ־מִינוֹר אֶל שֵׂיִא הָאֶשֶׁר בְּדוֹ־מִזוֹר, "מֵר הַעֵצָב וְהָר הָאֶשֶׁר יִחַדּוּ", "מְהוֹמֵת הָאָבֶל קוֹרַעַת אֶת הַשֶּׁמֶשׁ", שבר מרסק רגעי בשורה, צעיף לבן תחת חופת הבן, וחולצה שחורה קרועה כמנהג האבלים. אין מנוס מזעקת האבל בלי תיווך של ניגודים, מטפורות, צירופים קוטביים, אוקסימורונים וכיו"ב. האחות "איננה! איננה!" יחד עמה זעקת הכאב: "אֵינְנִי ! אֵינְנִי !" ("איכה", עמ' 44).

בתיאורי האבל עולות תמונות מהמתחייב בטקסי הקבורה והאבל, קריעת הבגד, הרחצה בחדר הטהרה, שבעת ימי האבל והתחושות המתלוות אליהן:

"כָּל הַכּוֹכָבִים נִקְווּ אֶל מְצוּלוֹתַי" ("בתום השבעה", עמ' 48), "צִפּוֹר מְצוּחַת מִבֵּין הַרְיִסוֹתַי"
("עצרתי את היום", עמ' 49), "מִטְּלָטְלַת בֵּין שָׁם לְכָאן / עֵינֶיךָ בְּתוֹךְ הַגּוֹף הַמְּבֹהֵל" ("יקיצה
ממצולות החלום", עמ' 51).

הסיום בנחמה כמו בקינות המסורתיות, במעבר מסוגה של יגון לסוגה של שבת. האחות שהלכה לעולמה
הצמיחה שְׂמחה באדמת החיים במעשיה ובמה שהותירה אחריה, הנביטה דשא ומיני פרחים יפים, זרמה
כנהר לשטוף כתמי הזמן, לחלחל לכל מבוך בטוהר המבוע: "עַל הָאֲדָמָה הַלְכָה בְּחָן / תַּחֲתֶיהָ שְׂכָבָה
לְנוֹחַ" ("תחת עץ המנגוליה", עמ' 52). נימת הנחמה באה לידי ביטוי בעת הכנת סרט על חייה והדפדוף
שוב ושוב באלבומי התמונות בשיר "עכשיו כולם רואים", השיר שהולחן ע"י דוד ברבי והוקלט כסינגל
שצורף לספר בביצועה של המשוררת ובנה המוכשר שניחן אף הוא בקול צלול, (עמ' 54):

...

עֲנִימִים צוֹבְעִים אֶת הַזְּמַן הָעוֹלָה אֶל מוֹחֲנו
כְּסֶרֶט בְּלִתֵּי עָרוֹךְ.
אֲנִי צוֹפֶה בְּכָל תְּמוֹנוֹתַי שֶׁהוֹצֵאוּ מִן הָאֲלָבוּם
נְרוּאָה גַם אוֹתִי בְּתוֹנֵת מִבְּטֶן.
עָנָן בְּךָ פָּרוּשׁ עָלֵינוּ מִמַּעַל
וּמִי יִרְאֶה הַסֵּתֶר פְּנֵינוּ
וּמִי יִרְאֶה אֶת הַלֵּב הַמְּכַבֵּעַ
בְּאֵין הַגִּזְרֵר פּוֹרֵץ הַיָּמֵנוּ?

...

ובשיר "בעליית הגג של נצח הזמן" (עמ' 53), המתאר את "שחרור קילוחי הכאב" הנאגר במיצרי המילים
כנמלים, שעולות מן המחילות אל פני האדמה, בכאב שנחשף בשורות־שורות של מילים.

ליריקה ואפיקה בזרימה הדדית, בשירה אלגית רבת־כוח, בגבולות של ביוגרפיה אישית, מתרחבים
ומחזיקים בתוכם את ההכרה בתהפוכות הגורל, את הצפוי לכל בשר ודם בתעתועי הזמן. שירת היחיד
בהתרוממות מן החוויה הפרטית ליציאה לרשות הרבים.

שירי האבל נדרשו לרגשות שבין אחות לאחות, בין אם לבנה בעת ההתמודדות עם האובדן. השער
השלישי: "סטינו מעץ הדעת", נפתח אל הכלל והאוניברסאלי בתמרוני הדרך, מנקודת מבט אישית.
דרשותיו של ישו מהדהדות מן הכנסייה בהר האושר. בשיר אחר בני לוי ודוד המלך מזדמנים יחד בבוקר
ירושלמי בהר הבית. בעת ובעונה אחת נראים גם בני ישמעאל המאזינים למואזין. לפואנטה מתלווה נימה
אירונית: בפתיחת השיר המתייחסת לעבר הקדום, נשמע רק קולם של הכוהנים בבית המקדש. השיר פותח
בתיאור זמרתם, אך כיום קולו של המואזין, קולם של בני ישמעאל "המשכימים לקודש" מנצח ברמה בהר
הבית, בכך נחתם השיר. המבע הפיוטי הוא סינופטי, מחבר בקפיצות דרך בין תמרור לתמרור רחוק ממנו
בזמן ובמקום ("סימנים בין פסח לשבועות", עמ' 63):

"...מחול בְּרָקִים בְּסַעֲרַת־זֶהָר / בְּכַחַל רְקִיעַ אֶפְרָפֶר / מְאָדִים בְּשׁוּלֵי מַעְרָב / מְטַעֵין אֶת פֶּל סוּלָלוֹת
הַנְּשָׂמָה. / סִימָן. // מִתְקַדְּשֵׁת בַּמְּלָקוֹשׁ / עַל גְּבֻעוֹת מוֹדִיעֵין / רוֹחֶצֶת רוּחִי בְּכַתֶּם הַסֵּנָה הַבוֹעֵר /

בין עֲנִינִים סְמוּקִים. // אֶת נַעֲלֵי הַסְּפוֹרֵט לֹא הִשְׁלַתִּי / אֲךָ דִם עֲמַדְתִּי / פּוֹרְשֵׁת יָדַי לְקַבֵּל אֶת
הַתּוֹרָה. / לוחות התוכנה המתחנֵּשֶׁת / לא יִשְׁבְּרוּ לְרִסְסִים.

האני הלירי מציב בהתמדה את כוח הרגש על ציר התנועה בין קוטב לקוטב, בהעדפה ברורה ומתמשכת של קוטב האהבה. הסבל, שלא יכריע לעולם את הלב הסדוק שקם מן ההריסות. הלב המלא את האהוב עד אפס מקום. אהבה בוטחת כובשת את חכמת הלב:

”וְנָמָה הַזְּמַן אִם לֹא / אֶהְבֵּת אִשָּׁה וְאִישׁ” (“תורת היחסות”, עמ' 66).

כנשר יעיר קנו מקוננת אהבה ונחתמת בהבטחת אמונים. לחיזה על המתג הנכון בנפש תשיב אור תבונות, תפתח שערי דיצה, רצון וחסד. אזני הנפש יצללו במחשבה בהירה (“סוגסטיה”, עמ' 72).

האני הלאומי יודע את העם העתיק שנאבק לשרוד, ובה בעת אינו חוסך שבט ביקורת באנלוגיה ניגודית־אירונית בין דור האבות לדור הצאצאים, בין “יושבי אוהלים ויושבי מסכים” כשם השיר (עמ' 78).

גם כאן מנצחת הרוח הטובה, המבחינה בבנים זקופי הקומה, חובשי הכומתות ופרחי הקצונה כבניה של המשוררת. המשוררת יודעת להעריך ולהוקיר את אלה, שלא זכו לשוב מהצבא, את אלה שמסרו נפשם וישבו אל האדמה, כמו גם את אלה הממשיכים את שיר הרעות מדור לדור, בנים השבים לגבולם (“20 לרעות”, עמ' 84).

תחנות במסע ב”שער רביעי: חצי עולם”, מעוררות התפעלות התובעת את המבע. שירי חוויה בהתעכבות, השתאות ובהשתהות ליד נופי בראשית בעולם החדש, כדינה של התרגשות, שמקורה במראות גדולים, חד־פעמיים, מנותבת לשיח של התרשמות מלב אל לב. שבעים שערים נפתחים ללב המתפעם. המציאות מתעלה לאגדה. הזמן משנה כיוון אל נפלאות הבריאה, מסייע לעין הרואה להגיע לקדמת העדן, בעידן שבו שלטה שם האהבה, להידמות לעץ הסקוויה הענק, “ששורשיו באדמה, ולבו צלול אל־על” (Blue Lake U.S.A, עמ' 94).

האדם המוגבל, הסופי, בסמיכות לאלוהות הנצחית, בתוך היקום ומחוצה לו, שרוי בשיר הסמוך לשיר הקודם “בדרך הביתה” במסע, שאין בו אות ממעל, ויש בו הסתר פנים. השגב העליון מתחלף בביטול גבולות תחתון. בשירים נוספים: תכונות עלומות בתחית־הסלע כבת־המודע של האדם, פרץ הלבנה מתוך הר הגעש, שפרץ את קליפת הסלע ונחת למטה. נשארו הגיזורים בקילוחים חוזרים ונשנים והמדמנה הרותחת ומבעבעת, משוש התיירים. היפה בהיצמדו לנשגב אינו סותר או ממעיט, אלא מוסיף טעם לחוויה האנושית. (“שוב הקשת”, עמ' 102):

...”שְׁקִיעָה רַבַּת יָפִי / יִקְדָּה עַל הַהַר הַמְּשֻׁלָּג / וְקִשְׁתַּ נְשָׁפְכָה עָלָיו / לְעִינָיו הַנִּפְעָרִים לְאוֹתוֹת -

--

חוויה אסתטית מופיעה בכמיהה לחוויה מיסטית מתחברת לחוויה דתית: אביה של המשוררת, החזן, בעמידתו בתפילה, עיניו ירוקות כים שקט, וידיו פרושות לשמים, בקשה מריבון העולמים בטקס של

תשליך, קשת לאחר המבול ועוד. הקשת הופכת לדימוי מפתח חוצה זמנים ונופים, קשת כראי הנפש הנרגשת מתאימה גם להנצחה במצלמה ונגמעת אליה, כמו אל הנפשות בשיר. קשת נשקפת במפלי מים אדירים, משמיעה מנגינות. הלב כמו ירח מזדהר במילואו ומושך את המים אל החוף ("קשת־המפל", עמ' 106).

השער החמישי: "בתלמי יצירה" נועל את ספר השירים בהשקפה פואטית, בתורת השירה ובחוקיותה. עיקרי השיר ניתנים במתכונת אישית־ריגושית גם למצבים חברתיים ולאומיים. שירה לירית וציורית־אפית כדין ספר השירים כולו. האהבה היא מוטיב ראשי, הן במישור האישי והן כמוטו לחיי התא המשפחתי, התא החברתי והתא הלאומי.

הגיגים ורעיונות קפאו על מדפים בספריות. מחצבים של אהבה התחמקו ממשא המילים. אבל השירה לעולם נמשכת, מאחר ושורשי המילים מסתעפים מקרקעית התודעה, מעלים ריחו של בית ישן ופורצים כלבה מתוך הר געש. השיר ממריא במעלה הסולם. לשירה נכונה יש עדנה כאוזן כרויה לקלוט את שפת הלב, בשפה מיוחדת, זו של המילים הנכונות, המפרות את רוח האדם.

ועדיין זקוקה השירה לברכה מלמעלה כדי להתגבר על אנחה, כאב, פחד ודאגות, ולכן המשוררת חותמת את ספרה בתפילה: "ברכנו רב גשם ושפע זכרון" (עמ' 128):

"...לְפָרֵץ מְנַעוּלֵי הַזָּמַן עַד שְׂיִבְעַר הָאוֹר / בְּקִרְקַעֵי הַהַפְרָה / לְהַאֲזִין לְדַמְעַת הַצָּמָא / לְעֻנּוֹת
לְקַרְיַאת הַרְפָּה / עֲרַבִים זֶה לְזֶה וּרְחֻבִים זֶה מִזֶּה / בְּסַפַּת שְׁלוֹם / הֶשֶׁב מוֹרֶשֶׁת כְּהִנֵּי שִׁירָה /
לְמוֹדִיעֵין וְטֵהר שׁוֹשְׁנָה עֲלִיוֹנָה. // בְּרַכְנוּ."

זכות קדימה לשליחות מוסרית, שגם בלעדיה לא תיכון שירה.

הזרימה המתמדת בספר השירים "כובת האשבול" באה מכוחה של שירה אותנטית הנתלית באירועים אישיים בתמורות בחיי המשפחה והחברה ובהתרשמויות מן הסובב. חמשת השערים נפתחים למסעות פנים וחוץ. המבנה הבסיסי הוא קונצנטרי, אינו תלוי בחלוקה לשערים. ציר מרכזי ומסביבו מעגלים מתרחבים והולכים. במרכז נמצאת האהבה כמוטיב ראשי. סמוך לאהבה, כקוטב שעליו ניצבת המשוררת, נמצא עושר המערך המילוני המתחבר אליה.

"חצי עולם", בסימן של נופים מופלאים ולידו עולם של אבל ומספר, מות האחות. הזיכרונות מן הבית, דמות אב ואם בהתחברות לדמויות קרובות ובחיים הנמשכים, התרשמות מן היפה הנתון בגבולות ומן הנשגב, מגביה וצולל, רום ותהום. ליריקה בהסתכלות לנבכי הנפש ביחד עם אפיקה שפניה למראות קרובים ולאופקים רחוקים; מולדת קרובה בטוב ובמצוקה, "ארץ מחאה" באוהלים וארץ קדומה, מודיעין ושירת כוהנים... עולמות חוברים יחדיו בשירה הנכתבת באהבה, בהתבוננות מפוכחת ובתום, בהרמוניה ובהימנעות מריב וממחלוקת.

מוצאים בשירתה עולם ישן, המנחיל מורשת מצוינת משירת תימן ופיוטי קודש, לצד עולם מודרני בעמידה על כתפי ענקים ועמם פוסט־מודרניזם המתיר פריצות דרך אישיות לחלוטין ומקוריות מפתיעה.

נדבך על גבי נדבך, ספר השירים בובת האשכול שנוסף לבוקר ירוק (1997), קרן עין כחולה (2000), נופי הבית (2003), מעלית אל הים (2005), מחזור אור שיר ואישה (2009), סימפוניית אביב (2011) ולהעיר את האנזימים (2011) - ספריה הקודמים של המשוררת, בתוספות פואטיות פרי מחקר ולימוד מתמשכים; פואטיקה ושירה בהעשרה הדדית ובחדשנות.

לפנינו מפעל פיוטי ססגוני, רב־כיוונים, המבטיח המשך בתמורה וברציפות.